

पत्र

जा.क्र./मृदसं/मृद- ४/मा. त्या. शे./मा. सू/ ९५३/२०१६
मृद संधारण व पाणलोट क्षेत्र व्यवस्थापन ,
कृषि आयुक्तालय म.रा.पुणे - १
दिनांक - २९/०४/२०१६

प्रति ,

विभागीय कृषि सहसंचालक
जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी,
(कोकण विभाग वगळून) सर्व .....

विषय :- “मागेल त्याला शेततळे” मार्गदर्शक सुचना.

- संदर्भ :-** १) आयुक्तालयाचे ई-मेल जा.क्र./मृदसे/शेततळे/मासु/मृद-४/४१७/२०१६ दिनांक २२/०२/२०१६.
२) आयुक्तालयाचे पत्र क्र. मृदस/मृद-४/मागेल त्याला शेततळे/मा.सु./४३९/२०१६ दिनांक २४/०२/२०१६.
३) शासन पत्र क्र. शेतत-२०१६/प्र.क्र.१(७४)/रोहयो-५ मंत्रालय, मुंबई ३२ दिनांक ७ एप्रिल २०१६.

“मागेल त्याला शेततळे” ही महत्त्वाकांक्षी योजना राबविण्यास संदर्भ क्र. १ व २ अन्वये मार्गदर्शक सुचना निर्गमित करण्यात आलेल्या आहेत, तथापि संदर्भ क्र. ३ च्या पत्रान्वये शासनाने सदरची योजना राबविण्यासाठी जिल्ह्यातील विविध कार्यरत यंत्रणेकडील उपलब्ध तांत्रिक मनुष्यबळ विचारात घेऊन तालुकास्तरावर स्थानिक परिस्थितीस अनुसरून शेततळे जागा निवड तांत्रिकदृष्ट्या अंतिम करणेसाठी आवश्यकतेनुसार कृषि विभागाच्या कृषि अधिकारी /मंडळ कृषि अधिकारी अथवा त्यांचे वरिष्ठ ,यांचेसह लघु पाटबंधारे (जिल्हा परिषद), लघु सिंचन (जलसंधारण), जलसंपदा यांचेकडील कनिष्ठ अभियंता, भुजल सर्वेक्षण विकास यंत्रणेचे अधिकारी या व इतर यंत्रणेच्या अधिकाऱ्यांना यंत्रणा निहाय गावांचे वाटप करण्यात यावे असे संबंधित विभागीय आयुक्त व जिल्हाअधिकारी यांना सुचित करण्यात आलेले आहे.

यासंदर्भात संबंधित यंत्रणेला संदर्भ क्र.१ व २ अन्वये निर्गमित केलेल्या मार्गदर्शक सुचना आपले स्तरावरून उपलब्ध करून देण्यात याव्यात. संबंधित यंत्रणेच्या तांत्रिक प्रतिनिधीने शेतकऱ्यांच्या शेतात प्रत्यक्ष भेट देवून शेताची सर्वसाधारण पाहणी करावी.याबाबत वरील मार्गदर्शक सुचनेनुसार शेतकऱ्याची शेततळे प्रकाराची व आकाराची मागणी योग्य आहे काय याची पडताळणी करण्यात यावी. मागणी केलेल्या शेततळ्याचा प्रकार, आकार व जागा याबाबत सर्व दृष्टिकोनातून विचार करण्यात येवून जागा निवड अंतिम करण्यात यावी.

तसेच इनलेट आऊटलेटसहित शेततळ्यात पाणी आत भरण्यासाठी प्रवेश मार्ग व जादाचे पाणी बाहेर पडण्यासाठी निर्गमन मार्ग असतो.सदर प्रकारचे शेततळे हे भौगोलिकदृष्ट्या पाणलोट क्षेत्रातून वाहून येणाऱ्या पावसाच्या पाण्यापासून नैसर्गिकरित्या भरणे अपेक्षित आहे.म्हणजेच शेततळे पुर्ण क्षमतेने भरण्यासाठी तेवढे पाणलोट क्षेत्र/अपधाव अपेक्षित असल्याने खाली नमुद केल्याप्रमाणे अपधाव काढण्यात यावी.

अपधाव काढणे -

पाणलोटाची टंचाईच्या वेळी सुरक्षात्मक सिंचनाची निकड भागविता यावी यासाठी त्या पाणलोटातुन किती जल संपादन करता येईल यावरून तेवढ्या जल साठ्या इतपत शेततळ्याचा आकार असावा हे अपेक्षित आहे.

अपधाव काढण्यासाठी खालील सूत्राचा वापर करावा.

$$R = kPA/10$$

$$R = \text{एकूण अपधाव (घ.मी.)}$$

$$K = \text{सरासरी पावसापासून उपलब्ध होणारा अपेक्षित अपधाव (टक्के)}$$

$$P = \text{वार्षिक सरासरी पर्जन्यमान (मि.मी.)}$$

$$A = \text{पाणलोटाचे एकूण क्षेत्र (हेक्टर)}$$

वार्षिक सरासरी पावसापासून उपलब्ध होणारी अपेक्षित अपधाव (K) हा भारी जमिनीत ८ ते १० टक्के, मध्यम भारी जमिनीत १० ते १५ टक्के तर तांबड्या जमिनीत २० टक्के इतका असतो.

वरील सुत्रानुसार अपधाव व शेततळ्याचे आकारमान निश्चित करण्यासाठी पुढीलप्रमाणे कार्यवाही करावी.

अ) प्रथम तांत्रिक निकषाप्रमाणे शेततळ्याची जागा निश्चित करावी.

ब) शेततळ्यात ज्या क्षेत्रातून पाणी येणार आहे ते पाणलोट क्षेत्र निश्चित करून त्याच क्षेत्र (A हेक्टर) मोजावे.

क) तालुक्याच्या वार्षिक सरासरी पर्जन्यमानाची (P मि.मि) खात्री करावी.

द) पाणलोट क्षेत्रातील जमिनीचा प्रकार व प्रत्यक्ष शेतपरिस्थितीनुसार अपेक्षित अपधाव (K) निश्चित करावा. राज्यातील जमिनीच्या प्रकारानुसार होणारी अपधाव पुढीलप्रमाणे आहे.

भारी जमिनीसाठी ८ ते १० टक्के, मध्यम भारी जमिनीसाठी १० ते १५ टक्के तर तांबड्या जमिनीसाठी २० टक्के.

इ) वरीलप्रमाणे पाणलोट क्षेत्र (A), अपेक्षित अपधाव (K), आणि वार्षिक पर्जन्यमान (P) निश्चित केल्यानंतर दिलेल्या सूत्रात त्यांच्या किमती टाकून एकूण अपधाव (R) काढावा.

ई) एकूण अपधावेच्या (R) ५० टक्के पाणीसाठा होण्यासाठी आवश्यक असलेल्या शेततळ्याचे आकारमान निश्चित करावे. आकारमान निश्चित करताना एकूण अपधाव (R) वेगवेगळ्या शेततळ्याच्या आकारमानानुसार दर्शविलेल्या अपधावेशी (पाणीसाठ्याशी) मिळताजुळता असेल ते आकारमान निश्चित करावे.

वरील सर्व बाबी स्पष्ट करण्यासाठी पुढे एक उदाहरण नमुना दाखल दिले आहे.

उदाहरण -

$$\text{सरासरी पर्जन्यमान (P)} = 500 \text{ mm}$$

$$\text{पाणलोटाचे एकूण क्षेत्र (A)} = 2 \text{ हे.}$$

$$\text{अपेक्षित अपधाव (K)} = 10 \text{ टक्के}$$

$$R = \frac{K \times P \times A}{10} \quad R = \frac{10 \times 500 \times 2}{10}$$

$$R = 1000 \text{ cum म्हणजेच } 1 \text{ टीसीएम}$$

आता या पाणीसाठयाच्या ५० टक्के पाणीसाठा गृहीत धरून योग्य त्या आकाराचे व शेतपरिस्थितीस अनुरूप असलेले शेततळे निवडावे.

१ टीसीएम च्या ५० टक्के — ०.५० टीसीएम

०.५० टीसीएम पाणीसाठयासाठी १५×१५×३ मी. (०.४४ टीसीएम) या आकाराचे शेततळे घ्यावे लागेल.

वर दर्शविल्यानुसार इनलेट, आऊटलेटसह शेततळेसाठी जागा निश्चित करण्यात यावी, जेणेकरून अपेक्षित पाणीसाठा शेततळयामधे होईल.

संचालक

मृद संधारण व पाणलोट क्षेत्र व्यवस्थापन ,
कृषि आयुक्तालय महाराष्ट्र राज्य पुणे - १.

प्रत - १) मा. विभागीय आयुक्त सर्व व जिल्हाधिकारी (कोकण विभाग वगळून) सर्व यांना माहितीस्तव
समादराने सादर.

२) मा. सचिव, रोहयो व जलसंधारण यांना माहिती साठी सादर.